

La política lingüística flamenca en una era de globalització

by Barbara De Cock

Resum

En aquest article, parlaré de la política lingüística flamenca. Després de fer una breu descripció de la posició de Flandes en un món globalitzat,(1) comentaré alguns punts especialment delicats per al sistema educatiu flamenc,(2) com ara la integració dels estudiants de parla no neerlandesa.(2.1) A més, explicaré la manera com la comunitat flamenca prepara els seus joves per a la vida en una societat globalitzada, remetent a criteris (llengua materna més dues) i eines europees (Marc de Referència Comú Europeu, intercanvis Erasmus).(2.2) Finalment, parlaré del paper de les institucions que promouen llengües estrangeres en l'àmbit educatiu flamenc.(2.3)

Sumari

1. Flandes en un món en vies de globalització
2. El sistema d'educació flamenc
 - 2.1. La globalització des de dins: els estudiants de parla no neerlandesa en el sistema educatiu flamenc
 - 2.2. Créixer en un món plurilingüe: l'ensenyament d'una llengua estrangera als joves flamencs
 - 2.3. Unir forces: la cooperació amb institucions estrangeres
3. Conclusió
4. Bibliografia

1. Flandes en un món en vies de globalització

Bèlgica es va crear el 1830 arran de la secessió dels Països Baixos. La població de classe alta era francòfona, tant a Flandes com a Valònia. A Flandes, a més, hi havia una situació disglòssica en la qual el francès era la variant "alta" i el neerlandès, la "baixa". En conseqüència, en les primeres èpoques del regne de Bèlgica el neerlandès estava absent de la vida oficial, encara que la meitat de la població el parlés (Lamarcq - Rogge 1992). Aquesta situació disglòssica és la raó de l'actitud actual, fortament defensiva enfront del francès, a Flandes.

Gradualment el neerlandès ha adquirit una millor posició i més drets lingüístics, com ara el seu ús en l'educació, la jurisdicció i la legislació. En la segona meitat del segle xx, Flandes va progressar econòmicament i va passar de ser una societat agrària a una economia de serveis del sector terciari. Aquella prosperitat econòmica va impulsar les demandes dels flamencs en diversos àmbits, inclosa la divisió de la Universitat de Leuven (fins aleshores predominantment francesa o bilingüe) en la Katholieke Universiteit Leuven neerlandòfona (a Leuven, Flandes) i la Université Catholique de Louvain francòfona (a Louvain-la-Neuve, Valònia).

El 1980, Bèlgica esdevingué un estat federalitzat amb un govern nacional i diversos de regionals. Les entitats subnacionals es van crear d'acord amb dos criteris. La primera subdivisió va representar la creació d'entitats bàsicament econòmiques, denominades "regions": la flamenca, la valona (inclosa la zona de parla alemanya de l'est de Bèlgica) i la regió Brussel·les Capital. Tanmateix, és la segona divisió, en "comunitats", la que serà més important per a aquest article. Les comunitats s'han establert d'acord amb les entitats lingüísticoculturals: les comunitats de parla neerlandesa, francesa i alemanya.¹ A continuació, la comunitat i la regió flamenca van fondre el seu poder executiu i legislatiu en un govern i un parlament flamenc. La combinació dels estatus de regió i comunitat dota el govern i el parlament d'un ampli abast de competències, inclosos educació, vida cultural, medi ambient, habitatge... Com que aquesta fusió no ha tingut lloc en la zona francòfona, el govern flamenc té més competències i, per tant, sovint sembla més poderós.

¹ Com que la regió Brussel·les Capital és oficialment bilingüe, les comunitats flamenca i francesa són responsables de les seves escoles i els seus centres culturals, etc., en aquesta zona.

Aquesta subdivisió en comunitats confirma en gran part el caràcter territorial de les llengües a Bèlgica. No obstant això, hi ha algunes zones en les quals la situació està menys clara, per exemple, al llarg de la frontera lingüística i a la perifèria de Brussel·les. Per tal de resoldre el problema, els ajuntaments amb una minoria considerable de parlants neerlandesos respecte de parlants francesos han rebut l'estatus d'"ajuntaments d'equipaments"; això significa que la minoria té el dret de rebre alguns serveis públics en la seva pròpia llengua, per exemple, educació, biblioteca i administració pública (Lamarcq - Rogge 1992).²

Amb una població de 5.973.000 persones, Flandes representa el 58% de la població belga i té més habitants que la majoria dels estats adherits a la UE el 2004. La població immigrant s'ha distribuït de formes diferents segons les regions; proporcionalment, Flandes té el nombre més baix de població estrangera, mentre que el districte Brussel·les Capital té el més alt (Hambye - Lucchini 2005, Statbel 2005).

La posició de Brussel·les com a capital europea de facto ha introduït un nou tipus d'immigrants a Bèlgica: els anomenats euròcrates. A més del cos diplomàtic que es pot trobar en qualsevol capital, Brussel·les acull un nombre elevat de funcionaris de la UE, persones que treballen per a organitzacions vinculades a la UE i grups de pressió de les institucions de la UE. En general són persones amb educació superior, que ja parlen diverses llengües abans d'arribar al país (si bé poques vegades el neerlandès). Generalment, els fills d'aquesta mena concreta d'immigrants assisteixen a escoles europees o iniciatives escolars equivalents, com ara l'escola escandinava. Aquests sistemes educatius sovint posen èmfasi en l'educació multilingüe, perquè tenen en compte els orígens diversos dels estudiants. En conseqüència, normalment, els fills d'aquests immigrants no entren en el sistema d'educació belga.

La immigració econòmica dels països del Magreb, Turquia i, més recentment, els Balcans ha introduït un gran grup d'immigrants generalment amb una educació inferior i que, per tant, obtenen feines més mal pagades. Aquests nens sí que entren en el sistema d'educació belga. És cert per a tots els immigrants que, si coneixen una de les llengües de Bèlgica abans d'arribar al país, aquesta llengua és el francès. Atesa la posició internacional del francès en comparació amb el neerlandès, aprendre francès sembla la millor opció per a la majoria d'estrangers, sobretot per als que viuen a Brussel·les.

Flandes és una regió per a la qual és molt important la importació i l'exportació. Per això no és sorprenent que el coneixement de llengües estrangeres sigui un plus important per als treballadors flamencs. Una investigació sobre els requisits d'idiomes en les sol·licituds de treball ha posat de manifest el paper del francès en les empreses de petites a mitjanes (Clijsters 2002). Segons una enquesta de 1998 de la VDAB (l'oficina d'ocupació flamenca), el 57,4% dels enquestats amb funcions de recepció i secretaria feien servir de tant en tant el francès i el 62,1 %, l'anglès. Tanmateix, si parlem de la freqüència d'ús, el panorama és a l'inrevés: el francès representa el 33,4 % i l'anglès només el 15,4 %. La tercera llengua en el món empresarial és l'alemany. La necessitat de parlar l'italià i l'espanyol es va manifestar negligible en gairebé totes les PIME.

A més de la necessitat del francès en la vida diària de les PIME, s'exigeix el coneixement del francès (i s'avalua amb un examen de llengua) per a feines de funcionari, per exemple en l'administració nacional o en el sistema judicial.

2. El sistema d'educació flamenc

Els nens flamencs tenen educació obligatòria³ dels 6 als 18 anys. Molts nens, tanmateix, comencen a anar a la guarderia cap als tres anys. Després, fan sis cursos d'escola primària (dels 6 als 12 anys) i sis cursos d'escola secundària (dels 12 als 18 anys). A l'escola secundària, es fa l'educació secundària general (ASO), que generalment porta a la universitat o altres classes d'educació superior, l'educació secundària tècnica (TSO) i l'educació secundària artística (KSO), que condueixen directament a una feina o a alguna mena d'estudis superiors no universitaris.

² Aquests serveis han estat interpretats pels neerlandesoparlants com una mesura temporal que permet una integració gradual dels municipis francòfons en municipis de parla neerlandesa. Tanmateix, els francòfons consideren que aquests serveis són drets adquirits. Aquesta diferent interpretació dona peu habitualment a discussions sobre la condició dels serveis, com també de l'estatus lingüístic dels ajuntaments implicats.

³ Això es defineix oficialment com el deure d'"aprendre", no d'"assistir a l'escola". A la pràctica, hi ha molts nens que no van a l'escola.

Finalment, hi ha l'educació secundària vocacional (BSO), que està més orientada als oficis. El caràcter altament territorial de les llengües oficials de Bèlgica, com també la competència de les comunitats en l'àmbit de l'educació, expliquen en part la manca de programes escolars totalment bilingües a Bèlgica.

2.1. La globalització des de dins: els estudiants de parla no neerlandesa en el sistema d'educació flamenc

En algunes escoles de parla neerlandesa, un percentatge cada vegada més alt d'estudiants són d'origen francòfon. Alguns pares francòfons prefereixen una educació neerlandesa per millorar el plurilingüisme dels seus fills o perquè el sistema d'educació neerlandès generalment obté més bons resultats en les comparacions internacionals. La presència d'aquests estudiants francòfons afavoreix la interpretació de les classes addicionals de francès com una concessió als estudiants de parla no neerlandesa. Aquest és un dels raonaments amb el qual alguns grups polítics o socials s'oposen a ampliar l'educació en francès, sobretot els primers anys d'escolarització (llar d'infants i educació primària).

La presència de la parla francesa en escoles de parla neerlandesa també és un factor en el debat sobre les classes suplementàries de neerlandès per a parlants no nadius. Si bé una bona part de la població flamenca accepta la necessitat de classes suplementàries de neerlandès per a parlants no nadius en general (especialment si hi ha immigrants de primera generació o "arribats de nou"), no és tan comprensiva amb els francòfons belgues. Es considera que aquests ja tenen accés al seu "propi" sistema d'educació, que reben en la seva llengua materna. A més a més, hi ha una actitud general molt defensiva vers els francòfons belgues, atesa la passada situació de disglòssia.

Una solució parcial va consistir a dotar de més hores d'ensenyament les escoles de la perifèria de Brussel·les o properes a la frontera lingüística, per tal de facilitar la integració dels parlants de neerlandès no nadius. Tenint en compte la ubicació d'aquestes escoles, aquesta política pretén principalment millorar la integració en el sistema escolar neerlandèsoparlant dels francòfons, que representen la pròxima generació de població tant nativa com immigrant, sobretot a la zona de Brussel·les.

L'OETC (*Onderwijs in eigen taal en cultuur - Classes en la pròpia llengua i la pròpia cultura*) projecta donar suport a l'ensenyament en la pròpia llengua i la pròpia cultura a nens d'origen estranger. Aquest esforç addicional pretén que els alumnes adquireixin un nivell de neerlandès més fluid i més consistent. Tanmateix, perquè una escola iniciï aquestes classes li cal el permís d'almenys dos terços dels pares immigrants.

El decret de 2002 "*Gelijke Onderwijskansen*" (igualtat d'oportunitats en/per a l'educació) garanteix igualtat d'oportunitats a tots els infants, inclosos els nens de parla no neerlandesa. Concretament, el decret estipula que els infants tenen el mateix dret a matricular-se a l'escola, és a dir, que no se'ls pot rebutjar per raó d'un origen de parla no neerlandesa. El decret inclou mesures addicionals, per exemple, cursos extres de llengua, per posar remei a possibles problemes de dèficit de llenguatge.

Ateses les considerables disparitats de competència en llengua neerlandesa entre els alumnes del sistema d'educació flamenc, el ministre d'Educació Vandenbroucke (2005) s'ha proposat introduir proves de llengua neerlandesa en diversos moments clau. Encara s'ha de decidir si aquestes proves seran avaluadores o orientatives, vinculants o no, respecte de les altres opcions del programa d'estudis a disposició de l'estudiant.

2.2. Créixer en un món plurilingüe: l'ensenyament d'una llengua estrangera als joves flamencs

Fa temps que Flandes fomenta un discurs positiu sobre el plurilingüisme entre els seus habitants. Tant el govern com els ciutadans flamencs consideren que ser plurilingüe és un plus en la vida professional. Aquest plurilingüisme també ha estat molt apreciat pels estrangers.

Encara que el sistema d'educació flamenc reflecteixi aquesta actitud positiva vers les llengües estrangeres, algunes llengües estan en una posició més privilegiada que altres. Els principals factors diferencials són l'edat a la qual els alumnes comencen a aprendre la llengua i el temps d'ensenyament que s'hi dedica.

A Flandes, normalment l'ensenyament del francès comença al cinquè curs de l'escola primària (als 10-11 anys) i des del 2004 això és obligatori. A més, es fan classes extres de francès des del tercer curs en escoles de la frontera lingüística o en els anomenats ajuntaments "d'equipaments".

L'ensenyament de l'anglès està integrat generalment en els programes des de l'edat de 13-14 anys. Per altra banda, l'alemany hi és molt menys present, encara que en moltes escoles s'ensenyava durant un any als nois de 15-16 anys. Fora d'això, només les opcions de les escoles que posen molt d'èmfasi en la llengua inclouen l'alemany. Recentment, s'ha introduït l'espanyol en algunes escoles secundàries, sobretot els darrers dos anys del programa (2.585 estudiants van triar l'espanyol als cursos cinquè i sisè, mentre que només 271 ho van fer als cursos tercer i quart) (Kenniscentrum Statistiek 2004).

Així doncs, bona part dels estudiants flamencs compleixen l'objectiu "llengua materna més dues" (Llibre blanc sobre educació i formació). No obstant això, sobretot en l'educació vocacional orientada als oficis i la tècnica (classes TSO i BSO, cf. nota 3), els estudiants no satisfan l'objectiu "llengua materna més dues".

L'alternança entre llengües obligatòries i llengües no obligatòries té repercussions sobre el nombre d'estudiants que aprenen una llengua.

Llengua	Francès	Anglès	Alemany	Espanyol
Nombre d'estudiants a l'escola secundària	390.259	294.000	83.135	2.856

Nombre d'estudiants a l'escola secundària que estudien francès, anglès, alemany o espanyol en la comunitat de parla neerlandesa. Dades per a l'escola el curs 2003-2004 (Kenniscentrum Statistiek 2004).

Les institucions que promouen llengües estrangeres, com la Consejería de Educación y Ciencia d'Espanya, indiquen que, atesa la posició oficialment tancada de les llengües oficials belgues, és particularment difícil per a altres llengües entrar en "el sistema" (De Cock 2003: 60).

La "jerarquia" imposada per les autoritats oficials podria semblar discordant amb l'ordre espontani per a molts joves flamencs. Per descomptat, atesa la predominància de l'anglès com a llengua franca en política, mitjans i vida cultural (música, cinema), els adolescents se senten més connectats amb l'anglès que amb el francès. Alguns consideren que l'anglès és més útil en el món laboral. Tanmateix, com se senyala a la part 1, el francès encara és la llengua estrangera més important per a la majoria de treballadors flamencs.

No obstant això, si ens mirem l'educació no obligatòria, veiem un panorama lleugerament diferent. Una sisena part (15%) de l'educació extra que rep la població treballadora es dedica a la llengua. Això confirma la importància d'aprendre llengües estrangeres, fins i tot a una edat avançada (Kenniscentrum Statistiek 2002).

Les dades recollides pel servei espanyol d'educació i cultura mostra un elevat interès per l'espanyol en classes nocturnes o com un curs optatiu de l'educació superior. Aproximadament la meitat dels estudiants d'espanyol a Bèlgica aprenen la llengua en educació no obligatòria (Consejería de Educación y Ciencia en Bèlgica 2002). A més, un nombre considerable d'estudiants tria l'espanyol com un curs optatiu dins de l'educació superior.

Alguns adults van a classes d'anglès o de francès per recordar o millorar els seus coneixements escolars. Malauradament, no hi ha dades disponibles sobre aquestes llengües.

L'actitud defensiva que de vegades s'adopta enfront del francès, també s'adopta enfront de l'anglès en l'educació superior. Els decrets educatius flamencs han establert que l'anglès no es pot utilitzar com a llengua principal d'ensenyament per a un programa de llicenciatura (si no és que la mateixa institució organitza un programa equivalent en neerlandès). A més, els programes de màster en anglès necessiten una aprovació especial.

L'anglització de l'educació superior de vegades es compara amb la situació del passat, quan la Universitat de Leuven era bilingüe i, abans d'això, monolingüe en francès. Els opositors de l'extrema dreta fins i tot van reciclar l'eslògan "Leuven Vlaams" (flamenc de la Lovania) per a una manifestació del 2003. Originalment, aquest eslògan s'havia utilitzat durant una manifestació de 1966 amb la pretensió de donar un caràcter més flamenc a la Universitat de Leuven i tingué com a conseqüència la divisió de 1968. Tanmateix, l'escenari general ha canviat significativament des de la primera vegada que es va utilitzar l'eslògan. El neerlandès està fortament arrelat en l'educació superior i el benestar econòmic de Flandes ha atorgat a la llengua una posició més forta, tant en l'escena nacional com internacional. En segon lloc, la posició del francès és diferent de la de l'anglès. L'anglès no és una llengua oficial a Bèlgica i no depèn d'un grup de parlants nadius. A més, és el caràcter internacional de l'anglès, sobretot en el món acadèmic, el que ha donat peu a l'educació superior en anglès, i no pas una posició nacional forta, com en el cas del francès.⁴ Finalment, el camp de l'educació superior ha evolucionat, i s'ha tornat cada vegada més internacional, tant en l'àmbit de la recerca com de la mobilitat dels estudiants.

Recentment, el ministre d'Educació flamenc, Frank Vandenbroucke, ha advertit que no s'ha de confiar excessivament en el plurilingüisme flamenc. Per contra, s'hauria d'estar atent a mantenir el grau de plurilingüisme o fins i tot incrementar-lo. Aquesta petició d'atenció és una reacció a la publicació d'informes internacionals que revelaven que Flandes, tot i ensenyar 2,6 llengües estrangeres per estudiant, és superada per Luxemburg (3,3) i Finlàndia (2,8).⁵ Els darrers anys, altres països europeus (i la comunitat francesa) han augmentat considerablement els esforços orientats a l'aprenentatge de llengües estrangeres, sobretot en l'educació primària.

La posició de Flandes respecte a l'adquisició d'una llengua estrangera a una edat primerenca està a punt de canviar, probablement perquè ara el francès és obligatori en l'educació primària (l'1 de setembre de 2004) i que augmenten les possibilitats d'ensenyar una altra llengua estrangera a aquest nivell.

A més, a Flandes l'escolarització a la llar d'infants o la primària que inclogui immersió en una llengua estrangera és un tema tabú des de fa temps. Tanmateix, l'èxit recent d'iniciatives semblants a la comunitat francesa (la immensa majoria tria el neerlandès com a llengua d'immersió) ha reactivat també a Flandes el debat sobre la immersió o la iniciació en una llengua estrangera a Flandes. Diversos membres liberals del parlament, com ara l'antic ministre d'Educació, han sol·licitat que es fomenti la formació plurilingüe a tots els nivells, per tal de mantenir una posició als primers llocs del rànquing europeu quant a competència en llengües estrangeres (Vanderpoorten et al. 2005).

Des de setembre de 2004, les escoles flamenques poden organitzar la iniciació a una llengua (no immersió) des d'una edat primerenca en francès. També poden organitzar una iniciació semblant en altres llengües, sempre que també hi hagi com a mínim iniciació en francès. L'objectiu principal d'aquests projectes no és ensenyar la llengua sinó fer que els alumnes s'hi familiaritzin. No es donen recursos addicionals a les escoles que ofereixen aquesta iniciació a una llengua als seus alumnes. Les escoles que organitzen aquests cursos les consideren un valor afegit per al futur dels seus alumnes.

2.3. Unir forces: la cooperació amb les institucions estrangeres

Per tal d'afrontar els reptes de l'ensenyament d'idiomes en un món globalitzat, Flandes s'ha adherit a algunes iniciatives existents en aprenentatge d'idiomes o mobilitat, sobretot en l'àmbit europeu. El més evident és el marc d'intercanvi d'alumnes Erasmus-Sòcrates de la Unió Europea. Diferents subprogrames fomenten l'intercanvi d'oportunitats a tots els nivells d'escolarització. Una altra iniciativa belga és el *Prints Filipsfonds*,⁶ que dona suport a programes d'intercanvi entre les tres comunitats belgues, i fomenta així la interacció entre si. La sola existència d'aquest programa d'intercanvi il·lustra fins a quin punt l'educació ha esdevingut una competència federalitzada a Bèlgica.

⁴ En tot cas, cal reconèixer que el francès ha gaudit, a més de la seva posició nacional social forta, d'un prestigi internacional en els cercles acadèmics i diplomàtics.

⁵ Aquesta mena de dades només avaluen el nombre de llengües ensenyades/apreses a cada nivell. Però no avaluen la competència assolida en aquestes llengües.

⁶ El príncep Felip és l'hereu de la corona belga. La família reial representa la unitat nacional i sovint posa èmfasi en la riquesa lingüística i la diversitat cultural belga. Per això no és sorprenent que una iniciativa que fomenta l'intercanvi entre les diferents entitats subnacionals estigui patrocinada per un membre de la família reial.

A més d'aquests marcs d'intercanvi, hi ha institucions en llengua estrangera que ofereixen suport als professors flamencs de llengua estrangera, en formació de professorat o posant-los a disposició materials per al curs.

Per a l'organització del Dia Europeu de les Llengües 2005 (26 de setembre), es va signar un protocol que incloïa la cooperació amb instituts de promoció de llengües estrangeres com ara el British Council, el Goethe Institut o el servei cultural de l'ambaixada francesa, com també associacions de professors de francès, anglès i alemany i Roeland, una organització sense ànim de lucre per a un ensenyament i un aprenentatge creatius dels idiomes (Vlaamse Gemeenschap 2005). Aquest protocol pretén ser un punt de partida per reflexionar dins de les tres comunitats lingüístiques sobre temes com el Marc de Referència Comú Europeu (proposat pel Consell d'Europa), les accions quant a llengües o els programes d'intercanvi per a professors nadius.

A més, hi ha acords amb països concrets, per exemple el Marroc. Inclouen, per una banda, serveis per a nens marroquins (o nens d'origen marroquí) a Bèlgica i, per l'altra, l'intercanvi de "bones pràctiques" en temes com, per exemple, TIC a la classe. L'OETC (*Onderwijs in eigen taal en cultuur - Classes en la pròpia llengua i cultura*) era un dels temes discutits. Per portar a terme el programa, com també iniciatives semblants per a d'altres llengües, el govern prefereix professors belgues d'origen estranger, més que professors estrangers. Els professors que fa temps que viuen a Bèlgica es consideren més adequats per orientar els estudiants, per tal com coneixen la societat, la cultura i el sistema d'educació belga.

3. Conclusió

L'actitud de Flandes envers l'aprenentatge del llenguatge pot semblar complex al món exterior. Per raons polítiques i geoeconòmiques, Flandes és força protectora amb la seva llengua materna, el neerlandès, però alhora té una sòlida tradició d'aprenentatge de llengües estrangeres. És important tenir els dos aspectes en compte per comprendre correctament l'actitud de Flandes.

Per mantenir els elevats criteris d'aprenentatge de llengües estrangeres, Flandes està adaptant gradualment el seu sistema d'educació. Això inclou cooperar amb institucions estrangeres i l'inici primerenc de l'ensenyament d'una llengua estrangera.

Com a regió multicultural, situada al centre d'Europa, Flandes ha de trobar formes adequades d'ajudar els estudiants d'origen estranger a viure en una societat de parla neerlandesa, respectant alhora els seus antecedents i les seves necessitats específiques de llengua.

L'ensenyament d'una llengua estrangera als joves flamencs, per altra banda, evoluciona en resposta a les expectatives i les possibilitats europees. Ho fa dins del marc de la legislació belga sobre llengües i amb el rerefons d'una relació canviant, tant amb la comunitat francesa com amb la comunitat internacional.

4. Bibliografia

Clijsters, W. "Vreemde talen in het Vlaamse Bedrijfsleven, met een speciale aandacht voor de Limburgse en Vlaams-Brabantse KMO's". *Romaneske* (2002), 4, pàgs. 2-6.

Consejería de Educación y Ciencia en Bélgica. *La enseñanza del español en Bélgica*, 2002. <<http://www.sgci.mec.es/be>> (últim accés el 30/09/2005).

De Cock, B. *Instituciones españolas y francófonas de cara a la difusión de la lengua. Su radio de actividad en Bélgica, Estados Unidos y Canadá*. KULEUVEN (tesis de màster no publicada), 2003.

Deprez, K. "Toward a Pan European Language Policy of the European Union. What can we learn from our Flemish/Brussels/Belgian experiences? A *Sociolingüística* (2000).

Hambye, P.; Lucchini, S. "Diversité sociolinguistique et ressources partagées. Regards critiques sur les politiques d'intégration linguistique en Belgique". *Noves SL. Revista de Sociolingüística*, (2005). Primavera-verano, <<http://www.gencat.cat/llengua/noves>> (últim accés el 30/09/2005).

Kenniscentrum Statistiek, *Nemen Vlamingen deel aan bijkomende opleidingen?*, 2002.
<http://aps.vlaanderen.be/sat statistiek/dossier/stat_dossiers_opleidingen.htm> (últim accés el 30/09/2005).

Kenniscentrum Statistiek. *Statistisch jaarboek van het Vlaams onderwijs 2003-2004*, 2004.
<<http://www.ond.vlaanderen.b/onderwijsstatistieken/2003-2004/jaarboek/jaarboek.htm>> (últim accés el 30/09/2005).

Lamarcq, D.; Rogge, M. *De taalgrens: van de oude tot de nieuwe Belgen*. Leuven. Davidsfonds, 1996.

Statbel. FOD Economic - afdeling Statistiek, Bevolkingsstatistieken, 2005. <<http://statbel.fgov.be>> (último acceso el 30/09/2005).

Vanderpoorten, M.; Van Baelen, Gilbert; Gatz, Sven; Hermans, Margriet. *Meer talen, meer kansen*, 2005. <<http://www.marleenvanderpoorten.be/documents/word-documenten/nota-meertaligheiddefinitief.doc>> (últim accés el 30/09/2005).

DAB. *Tertio Eindverslag: bevindingen categorie "onthaalbediende secretariaatsmedewerker"*, 1998.

Vandenbroucke, Frank. *Meertaligheid, gelijke kansen en kwaliteit. Hoe ook inzake talen goed zijn voor de sterken en sterk voor de zwakken? Maandag 28 de setembre de 2005*, 2005.
<<http://www.ond.vlaanderen.be/schooldirect/BL503/taalplanspeech.doc>> (último acceso el 30/09/2005).

Vlaamse Gemeenschap. Beleid Onderwijs en Vorming. *Ondertekening protocol - Europese dag van de talen*, 2005. <<http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/cha/c11028.htm>> (últim accés el 30/09/2005).

Llibre blanc sobre educació i formació. *Teaching and learning - towards the learning society*. <<http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/cha/c11028.htm>> (últim accés el 30/09/2005).

Barbara De Cock

Departament de Lingüística, Katholieke Universiteit Leuven (Leuven, Bèlgica)
<barbara.decock@arts.kuleuven.be>